

Förfallstid 1680–1682

– om hovmännen som vände i dörren

Sedan Johan Ceder lämnat bruket våren 1680 gick verksamheten i träda, det blev förfallstid, men före under vårvintern eller höstvin- tern i fjällen när det varken bär eller brister. Så var det med silver- brukets verksamhet under åren på 1680-talet. Det varken bar eller brast. Bruket blev utan bergmästare och bruksskrivare i flera år. Nu om någonsin borde Bergscollegium ha tagit sitt ansvar.

I brukets historia är det förlorade år. Privilegierna den 11 december 1680 blev ingen nystart. Året 1681 ägnades nästan enbart åt skrive- rier. Intressenternas envisa försök att få besked om de avgörande villkoren för verksamheten, arbetskraften, bromsade upp hela för- loppet. Det finns tecken på uppgivenhet hos parterna, även om Bergscollegium försökte driva på med brev till dem. Gör något! Vi uppmanar, vi beordrar! De ville naturligtvis snarast möjligt bli av med den huvudvärk som plågade dem. Nu väntade efter många om och men inventeringen av brukets tillgångar, och då var Ceder en nyckelperson som kände bruket från sin tid som bergmästare.

Ceder skulle inventera bruket med byggningar, hus, materialer etc. *I det ingick en värdering* – det var ju en ekonomisk uppgörelse med stora insatser. Han skulle se till att de som haft ansvar för bruket ef- ter honom gjorde en redovisning. Se till att de fick riktig lön för sina tjänster fram till nyåret 1681. Förteckna victualiepersedlar som fanns kvar från tidigare år. Allt skulle övertas av intressenterna en- ligt särskild taxa. Den uppbrutna malmen som fanns vid hyttan skulle uppskattas till sitt värde i pengar. Den skulle betalas kontant enligt kontraktet.

Collegiet trodde att Ceder med någon medhjälpare skulle klara in- venteringen på några dagar under den mörkaste tiden på året, och att överlämnandet skulle kunna ske vid årsskiftet 1681, utan motta- gare! Det var en lång väg att gå, bildligt som bokstavligt, och som bergmästare i det mer civiliserade Sala var han inte särskilt road av att än gång ge sig upp i ödemarken.

En inventering inklusive planering och förberedelser var inte gjort i brådrasket. En resa på totalt tre månader, enbart resan från Stock- holm till Kvikkjokk under vintern kunde ta en månad fram och till- baka. Intressenterna ville säkert också ha ett ord med i laget med eg- na experter, okunniga som de själva var. Att godkänna Ceder som ensam inventerare föresvävade dem nog inte. Han ansågs nog som jävig; utomstående opartiska inventerare och värderare måste vid- talas. Mycket som stod på spel, i synnerhet för intressenterna.

Kontraktet den 11 december 1680 återfinns i Bergscollegi registratur, ett digert aktstycke i sexton punkter. Man letar förgäves efter de "gynnsamma villkoren". Det har närmast karaktären av slavkontrakt med skyldigheter som kan hänföras till kronans tidigare försummelse. Nu passar Bergscollegium på att få det gjort, försöker i alla fall. Kapell vid hyttan med kyrkogård, och kyrkorum vid gruvorna, hade inte mycket att göra med gruvdriften, mera som ett uttryck för statens behov att kontrollera människorna. Pörten och varmhus efter vägen till hyttan och gruvorna borde också ha hört till kronans skyldigheter från första början.

Nästan inga av dessa skyldigheter förverkligades på den korta tid de var verksamma. De hade nog av närliggande problem, att få i gång den verksamhet de hade tagit på sig. De övertalades på oklara grunder, och det tog ett par år med flera turer innan de efter stor tvekan gav sig i kast med projektet. De förstod inte vad de skrivit på.

Privilegierna för Rehnberg - Österling är ett talande dokument i verkets historia. Det belyser i klartext verksamheten kring gruvdriften. Villkoren speglar myndigheternas övertro på gruvornas lönsamhet. Trots tjugo år med ständiga förluster blundade de för verkligheten. Med förespeglningar om framgångar skrev de över det ekonomiska och praktiska ansvaret på privatpersoner.

Innan de skrev under kontraktet spjärnade de mot på olika sätt, de ångrade sig kort sagt. De skriver att det är omöjligt att anta ett så svårt verk om det inte finns arbetare att tillgå, främst vana hantverkare. De vill ha klara besked men skriver förgäves. De vill ha ett bestämt antal arbetare och föreslår att Kungl. Majt skall rekommenderas att förordna 150 man att vara ordinarie bruksknektar, vid krigstider 30 man, som då bör vara erfarna hantverkare. I marginalen på skrivelsen antecknar Collegiet "Recommendationen beviljas utanför protocollet". Det var en vacker tanke, men utan värde – det kunde de kosta på sig.

Den 15 juni 1681 noterar Bergscollegiet att de ännu inte övertagit bruket, och de anmodas göra det under sommaren. Ett par månader senare är det tal om respass för kronans fullmäktiga, och att kronans folk vid bruket är beredda att ge dem all erforderlig underrättelse om brukets beskaffenhet. I augusti 1681 sände intressenterna upp en egen man för besiktning av verket, för övrigt noterat av Stigman i en skrivelse den 16 augusti 1681.

I början av oktober 1681 noterade Collegiet att inget hänt, och intressenterna uppmanades att snarast ge ett bestämt besked. Ytterligare dröjsmål kan innebära att bruket avstannar helt efter nyåret och lämnas vind för våg. Om inte bruket övertas denna vinter kan Kungl. Majt skadas, och det ansvaret vilar på dem. De har tydligen

Handwritten signature in brown ink, likely a recommendation or approval, written vertically. The text is difficult to decipher but appears to include names and titles.

Hovmännen i Stockholm var till en början mer eller mindre anonyma. I skriftväxlingen med Collegiet signerade de skrivelserna med "Samtliga Intressenter aff Alkie och Kiedkie-warrij Silf^{er} bruk".

blivit tveksamma om de skall överta verksamheten. Båda parterna har svårt att bestämma sig. På en skrivelse från intressenterna finns en otydlig kommentar i marginalen, *att brevet till Hans M:tt ej avgår förrän Coll. kan sig vidare förfråga, om någre andre intressenter stå att bekomma.*

Trots det osäkra läget beordrades Ceder att resa upp till bruket för att inventera och förbereda överlämnandet vid nyåret 1682. Skall jag verkligen resa dit upp på vinst och förlust? frågar han. Tre månader, en lång tid. Tiden bara går och den planerade resan blir aldrig av. I december 1681 kommer en ny order till Ceder att göra sig resfärdig. Nu tar han det på allvar. Den 16 december befinner han sig i Stockholm för ett personligt sammanträffanden med parterna.

Den 20 december 1681 skriver Ceder till Bergscollegium om den förestående resan. Han har träffat Jonas Österling. De är beredda ta emot bruket den 1 januari 1682, men inte förrän de fått Collegiets "ratification och underskrift". Men att ta emot det mitt i vintern går inte enligt Österling. Transporterna med förnödenheter måste göras senare när "åkeföret" tillåter det. Det vill inte Ceder lyssna på. De har ju haft ett helt år på sig att ordna den saken! De borde bli beordrade att omedelbart inställa sig där uppe så att bruket inte blir liggande stilla hela året! Det finns inga ursäkter för ytterligare fördröjningar! Ceder lägger sina ord utan omskrivningar. Nu har han respengar i handen och han vill snarast ge sig av. Strax efter julen 1681 är han på väg norrut för att fullgöra sitt uppdrag.

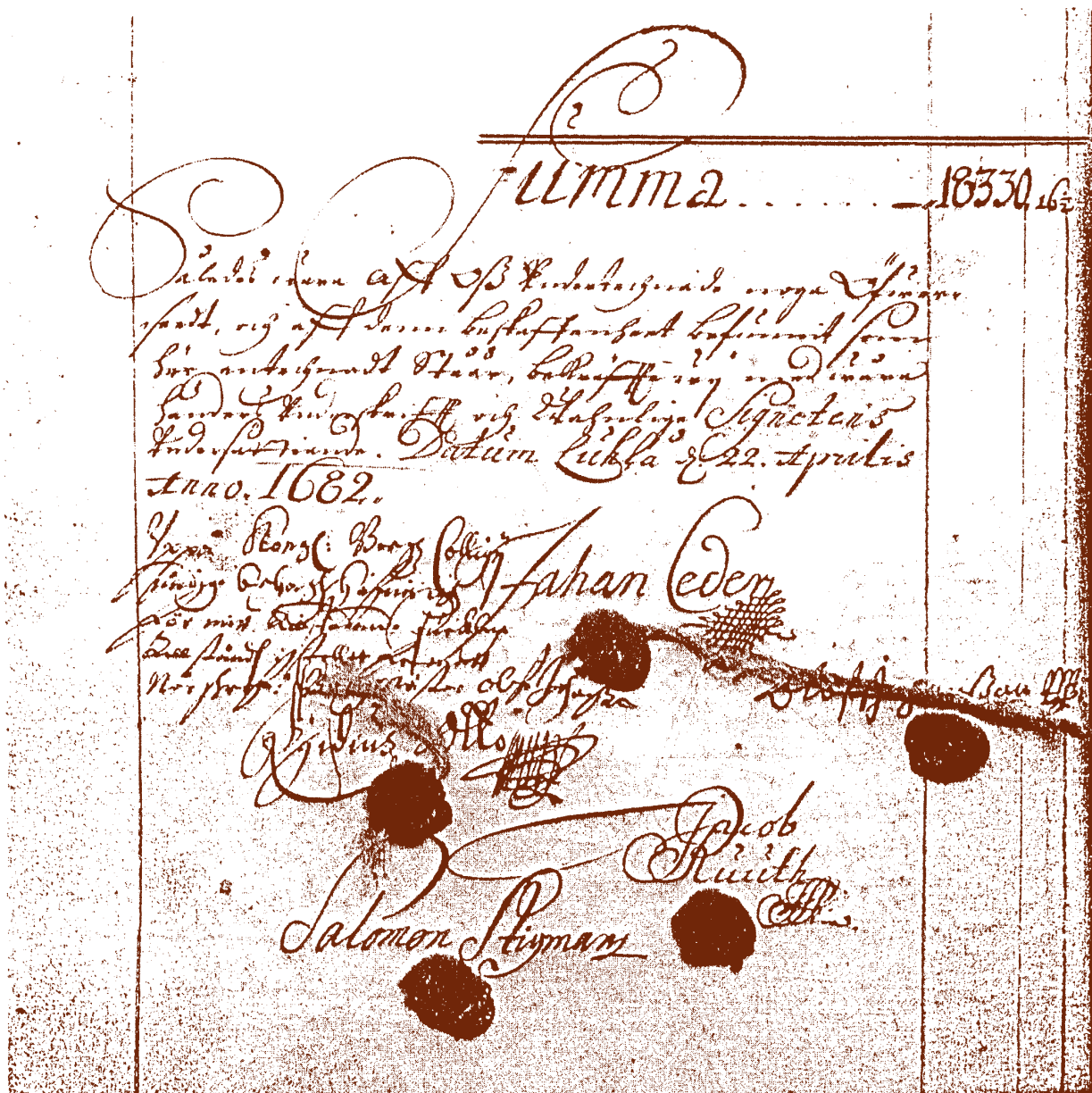
Den 4 januari 1682, på väg till Kvikkjokk, kom Ceder till Luleå för att rådgöra med Jacob Ruth, en av de förordnade inventerarna. Han träffade också intressenternas ombud för att få med dem till Kvikkjokk, men de ville avgjort inte medverka i någon inventering den tiden på året. Ceder reste då vidare med Ruth, och de kom två veckor senare till Kvikkjokk där en ersättare för Ægidius Otto, först tillfrågad, inväntade dem. Otto hade redan den 7 januari varit resfärdig i Arjeplog, på väg till inventeringen, men blivit liggande i sin "gamla sjukdom". Han kunde mot betalning anlita före detta borgmästaren Oloff Johansson för att i hans ställe resa till hyttan och gruvorna för att genomföra inventeringen och värderingen tillsammans med Ceder, bruksfaktorn Ruth och bruksskrivaren Stigman.

Kronans inventering 22 april 1682

Bruket skulle ha överlämnats till intressenterna nyåret 1681 efter inventering – en förhastad och ogenomtänkt tanke som bland annat strandade på tidsbrist. Nu gällde den 1 januari 1682 som dag för tillträdet, och inventeringen påbörjades först när inventerarna kom till Kvikkjokk i mitten av januari. De skulle i första hand att göra en värdering av silververket. Kungl. Majts slutliga godkännande av de

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment. The text is written in dark ink on a light background. It appears to be a question or a statement related to the historical context of the document.

Jacob Ruths skrivelse är en förfrågan till Bergscollegiet om han skall betala Ceders lön 1681? Ceder är i Luleå för att medverka vid "Intressenternas" övertagande av bruket. Han erinrar sig att han fått en muntlig order att inte betala lön till Ceder, och vill nu få det bekräftat. Är han inte anställd vid Kopparberget? Ceder är uppenbarligen ute efter dubbla löner.

reviderade privilegierna förelåg för övrigt inte förrän den 3 februari 1682. Under tre vintermånader gjorde kronans fullmäktiga den inventering som skulle komma att dateras Luleå 22 april 1682. Den godtogs inte av intressenterna, minst av allt värderingen. De ville ha en egen inventering, en förment opartisk. Den genomfördes i augusti 1682 av fullmäktiga som hade utsetts av landshövdingen. Inventeringarna blev en dålig början på nyordningen.

Alkavare var första målet dit de kom den 24 mars. Det var midvintermörker med kyla och djup snö som tvingade dem att vänta på gynnsammare väder innan de gav sig i kast med gruvorna ute i fjället. Malmstrecken pekades ut, gruvbyggnaden gick igenom, material och redskap förtecknades i detaljerade uppställningar. För gruvorna angavs inget värde. De summerade värdena och fann att Alkavare var värt 628 dlr kopparmynt.

Tillskrift av *Ægidius Otto* på de fyra värderarnas utlåtande, skrivet tvärs över originalet med deras sigill. Även Ottos tillskrift, något svårsläst, har sigill. Samtliga med *m.p.* Summan 18 330 kmt var brukets värde när hovmännen i Stockholm gav upp och bruket återgick till kronan 1682.

"Uppå Kongl: Bergs Collegii nådige behagh hafuer iagh för mitt påstående siukliga tillstånd i stället förordatt Närskrefne Borgmästaren Olof Johansson".

Kedkevare inventerades den 26 och 27 mars sedan de först övernatat i Alkavare. De inledde med de olika gruvhålen. Samtliga fulla med snö och is och inget arbete gjort under senare år. Gruvhusen vid Kedkevare var oförändrade i storlek enligt kartan från 1661. Fast och lös inredning i gruvstugan angavs var för sig. Material och redskap i smedjan förtecknades, ett kolfat och tjugo hammarskaft av björk med mera. Det summerade värdet, obetydligt mer än Alkavare, slutade på *687:20 dlr kmt*.

Kvikkjokk var den stora uppgiften. Efter de hårda dagarna vid gruvorna uppe i fjällen kunde de slå sig ned i en mildare omgivning. Den 27 och 28 mars tog de itu med hyttan. Här låg de stora värdena med många hus, dammar och tekniska installationer. De började med östersidan av älven, på hyttsidan med Hyttholmen.

Holmen med den fräsande forsen runt om ägnades i början av 1660-talet liten uppmärksamhet, men den kom under senare delen av 1660-talet att bli mittpunkten i verksamheten. Att läget var utsatt tänkte man till en början inte på, men dammkatastrofen 1673 blev en tydlig varningssignal. Flera av byggnaderna på västra sidan av älven nere vid Saggat hade flyttats till Hyttholmen under Daniel Dreflings tid. Djurhållningen flyttades också delvis till holmen, en praktisk fråga för dem som tog hand om djuren vid sidan av bruksarbetet. Utöver den stora byggnaden anger inventeringen tio mindre hus på holmen – det blev en liten by på den lilla holmen med små friytor mellan klipporna. Tiden skulle visa att naturens krafter hade sista ordet. I dag finns knappt några spår ovan jord efter dessa byggnader från silverbrukets fyrtioåriga historia.

Det finns inga ritningar som visar hur huvudbyggnaden på Hyttholmen var disponerad, men Kyrkorummet, "en målad stugu där gudstjänsten hålles", nådde man via en förstuga vid västra gaveln. Tio bänkar för menigheten, ett altare med bänk, ett oblatjärn, ett mässingsbäcken (dopskål), två glasflaskor och en ask. På gaveln en liten klockstapel med brädtak, allt förankrat med järnbultar genom väggen. Kyrkklockan vägde, och väger cirka 70 kg och värderades med beslag och kläpp för 180 dlr kmt. Den hänger nu i klockstapeln vid Kvikkjokks kyrka. Annat från den tiden, bland annat kyrksilver och en dopskål av mässing, förvaras i kyrkan.

Den stora byggnaden på Hyttholmen hade ett tak som var täckt med näver i likhet med flertalet andra byggnader, men brädtak förekom också, några var täckta med torv eller mossa. De var noga med att ange takmaterialet, det var en värdefråga. Dörrar och fönster med gångjärn, lås och nyckel, eller enbart klinkor noteras särskilt. Även små inredningsdetaljer som en eldgaffel med träskaft eller ett bord med fot fick en liten notering. Värderingsgrunderna kan man bara gissa sig till, om de baserades på investeringskostnader och avskrivningar, eller tyckande i allmänhet.

Vägen till Kedkevare

Tarradalen med Tarrekaise en dag i januari. I nedre delen av dalgången härskar barrskogen, ett par mil från Kvikkjokk glesnar den, björkarna tar över, och snart återstår bara pinade rester av enstaka träd innan kalvfället tar vid när man närmar sig Tarraluoppal.

Vägen till Kedkevare gick genom Tarradalen. Sommartid gick man till fots eller färdades på hästryggen, under vintern gällde renar med ackjor. Alla tunga transporter gjordes under vintern, alltid med renar och ackjor. Förfallstiderna vår och höst omöjliggjorde tidvis transportererna. Det var återkommande bekymmer år efter år, men det hade Bergscollegium i Stockholm ingen förståelse för, eller förstod det inte. De såg det som bergmästarnas problem. Det krävdes lång framförhållning för att arbetet skulle fungera. Den återkommande bristen på material, matvaror och andra förnödenheter förföljde verksamheten under hela brukstiden.